

IZ PROBLEMATIKE PROUČAVANJA HRVATSKIH PRAVNIH SPOMENIKA KAO SPOMENIKA KNJIŽEVNOSTI

Josip BRATULIĆ, Zagreb

Naš slavljenik, prof. Dr Josip Hamm u svojim predavanjima i na seminarima znao je često upozoravati nas, svoje studente, na stilematске osobine naših biblijskih tekstova. Pojedine biblijske tekstove ponovno je u pravom osvjetljenju otkrio našim očima upravo u izdanjima Staroslavenskoga instituta. U ovom svom radu pokušavam ocrtati put kojim je išlo proučavanje pravnih spomenika; ne treba posebno isticati da se vraćajući mladom Jagiću, kojega i naš slavljenik neobično cijeni i voli, i kojega Katedru je i sâm naslijedio ukazuje na onaj plodni pravac u našoj književnopovijesnoj znanosti, koji je Jagić bio započeo, i kojemu se — s novih teoretskih polazišta — treba vratiti u ocjeni naših srednjovjekovnih tekstova.

U tom smislu i ovaj rad posvećujem slavljeniku, svome profesoru, a i poslu kojemu je prof. Dr Josip Hamm svom dušom odan.

U tradiciji objavljivanja naših srednjovjekovnih tekstova pravnim spomenicima pripada posebno mjesto. Oni su bili prvi cjelovitiji i duži tekstovi koji su pobudili pažnju i pozornost hrvatskih filologa, povjesničara i pravnika, a pojedini spomenici svratili su pozornost i stranih proučavatelja, te su vrlo rano prevedeni na strane jezike, a interes za njih ni danas ne prestaje. Izdanjem *Vinodolskoga zakona* u *Kolu* 1843. otvoren je put otkrivanju i proučavanju pravnoga ustrojstva našega naroda u prošlosti, a mladim intelektualcima u tadanjoj uzavreloj Hrvatskoj, odgojenima na evropskim tradicijama proučavanja prava, svaki novi pronađeni i izdani spomenik otkrivao je nove svjetove i budio nov ponos. To više što je i u Njemačkoj tih godina bila u zamahu spoznaja o pravnim tradicijama njemačkog naroda, a koja je isto tako i časna i važna i vrijedna kao i

institucije rimskoga prava. Nakon *Vinodolskoga zakonika* izašao je *Razvod istarski, Razvod između Kožljaka i Mošćenica* i *Krčki statut* u Kukuljevićevu *Arkivu za povjestnicu jugoslavensku* (II/2, 1852), a ubrzo zatim i *Poljički statut* također u *Arkivu* (V, 1859), a ranije već bila je izašla i tzv. *Hrvatska kronika*, što je uz reprezentativno izdanje Kukuljevićevih *Acta Croatica* (1863) bila zaista solidna osnova za proučavanje hrvatskih pravnih spomenika kako s društveno-političkih, nacionalnih, pravno-povijesnih, tako i literarnih aspekata. Interes za spomenike prava bio je tada još i širi: proučavani su s istim oduševljenjem i spomenici srpskoga prava (prvenstveno *Dušanov zakonik*), i latinskim i talijanskim jezikom pisani statuti dalmatinskih i primorskih gradova, a i pravo koje je još živjelo u narodu.

Upravo su pravni spomenici, a koji su tada i posebice bili interesantno područje društvenopolitičkoga interesa mlade hrvatske inteligencije, stasale uz prvu generaciju Iliraca, privukli posebnu pažnju mladoga V. Jagića, i on im je posvetio u svojim istraživanjima književnosti veliku pažnju. Sigurno da taj interes za pravne spomenike nije bio bez izvjesne političke primisli: pomoću pravnih spomenika dokazuje se tradicija *pravnoga* poretka kod nas još u najtamnijoj prošlosti, čak i u malim seoskim sredinama, a to je dokaz kontinuiteta državnosti, a u doba pritisaka različitih centralističkih apsolutizama!

Već u ocjeni knjige Š. Ljubića *Ogledalo književne povijesti jugoslavjanske*, 1865. god. V. Jagić je uz mnoge važne i značajne primjedbe u tada istom rođenoj hrvatskoj književnopovijesnoj znanosti napisao i ove značajne riječi, koje su jednako bile prigovor i opomena Š. Ljubiću, kao i poticaj V. Jagiću za drugačiji pogled na problematiku naše srednjovjekovne »pismenosti«, »pismenstva« kako su tada još neustaljenom terminologijom nazivali onaj skup kulturnoga djelovanja koji mi danas zovemo književnošću: »Naša i najstarija književnost mnogo je bogatija, samo što naliči neodkrivenu skrovištu i neizkopanu bogatstvu; onomu pako, za što se već kojekako i znade, manjka jedinstvena misao koja će pojedine česti okupiti i spojiti. U toj knjizi žalibog neima toga; ja sam se nadao, da će nam pisac gdjegod razložiti, kako ovi spomenici stoje u savezu s duševnim životom našega naroda, da će nam ih u nekom sustavu i redu predočiti; ali ovdje stoji sve samo za sebe i osamljeno. Čudim se i tomu, što nisu glagolske listine kao dragocjen prinosak našega

jezika i privatno-pravnih odnošaja, obširnije pretresene. Ne vjeruje li pisac n. pr. u citate razvoda istranskoga, odakle se dade dokazati, da je bivalo glagolskih listina već u 11. vijeku?

Štujuć dakle u punoj mjeri pomnju i točnost, kojom je sastavljeno Ljubićevo 'Ogledalo', ne bih mogao ipak priznati, da je već tim zadaća 'književne' poviesti riješena, što dakako ni sam pisac ne misli. Ja shvaćam taj predmet sasvim drugojačije, ali sam njegovoj težkoći na toliko osvjedočen, da se ne bih osjećao jošter dovoljno spremnim za tolik posao. I to je razlog, zašto od čitatelja Ljubićeva 'Ogledala' ištem, da bude pravedan, i da mu nedostatke dobrohotno izpriča, kao što nisam ja, nadam se, nigdje samo prigovarao, već svagdje netočno zamjenjivao točnijim i pogrješno izpravljao u bolje.«¹

To bolje u svakom pogledu jest njegova *Historija književnosti naroda hrvatskoga ili srpskoga*, izašla već 1867. godine zasnovana na širokom vrednovanju zapisane riječi, bez obzira na namjenu i — u povijesti — funkciju zapisanoga, s dobrim poznavanjem temeljne problematike povijesti književnosti koja treba pratiti tekstove u razvojnom (: jezičnostvaralačkom) slijedu, s čvrstom usađenošću u problematici komparativnoga istraživanja tekstova, posebice onih kojima smo obogaćivali susjede, ili bili od njih obogaćivani. Po svojoj otvorenosti gledanja, svježini pristupa i zrelosti spoznatoga (naravno: u svome vremenu), Jagićeva povijest književnosti, po metodološkim zasadama, ni danas nije mnogo izgubila na svojim temeljnim vrednotama.

Ne ćemo se zadržavati na ocjeni Jagićeve *Historije književnosti*. Ona je izvršila u mnogom pogledu svoju pionirsku misiju. Istaći ćemo radije one momente iz te povijesti književnosti, koji kao da su kasnije postali sporni. To je pitanje vrednovanja pravno-povijesnih spomenika. Jagić je, vjerojatno prvi u slavenskom svijetu, spoznao ne samo društveno-političku, pravnu i povijesnu vrijednost naših starih pravnih tekstova, nego je prvi uvidio i spoznao književno-estetsku vrijednost hrvatskih spomenika prava, te pokušao značenje i osobitosti tih spomenika, iako s primjesom romantičarskoga raspoloženja, objasniti, utvrditi i valorizirati.

¹ Ogledalo književne poviesti jugoslavjanske. Na proučavanje mladeži nacrtao prof. Šime Ljubić, Knjiga I., Jagićeva recenzija u Književniku, Časopisu za jezik i poviest hrvatsku i srbsku i prirodne znanosti, II/1865., str. 566—572.

Jagić je ponajprije istakao geografsku regiju na kojoj su pojedini naši pravni spomenici nastali: glagoljski spomenici svjetovnoga sadržaja, napisani glagoljskim pismenima, a to su prvenstveno listine, nastale su i sačuvale su se u »onome kraju Hrvata, kuda je u crkvi cvala glagolica, dakle: Krku, Senju, Modrušam, Lici i Krbavi, za tiem Istri i sjevernoj Dalmaciji s ostrvima. Nešto govore o darivanju ili prodaji zemalja-oranica, vinograda, pasišta, mlinova i mliništa na crkve, manastire i privatne ljude; nešto o sudbenih raspravah i pravdah medju obćinami i pojedinimi osobami: ove su posljednje za historiju našega privatnoga prava puno znatnije.«²

U okviru takvoga razmišljanja, Jagić je, naravno, pomišljao upravo na *Istarski razvod*, jedno zbog važnosti samoga čina koji se u spomeniku opisuje, a drugo zbog starine koja se u spomeniku ističe izričito, uz navod godina, premda je u neke godine Jagić bio već ranije posumnjao³: »U r a z v o d u i s t r a n s k o m pozivaju se seljaci, ustanovljujući nove međe, na svoja stara pisma i svjedočanstva, koja čuvaše kod sebe još od davnašnjega označivanja zemaljskih medja. I ove stare isprave bijahu za cijelo pisane glagolicom i hrvatskim jezikom, za što je u Istri vladao liep običaj od starine — danas ga žalibog ne ima — da je svako javno svjedočanstvo sastavljeno bilo u tri jezika, tri originala: latinskom, hrvatskom i njemačkom. To nam posvjedočuju same rieči razvoda istranskoga, u kojem se na jednom mjestu ovako kaže: 'i tako ote (hoće) da se zapiše po trih nodareh, kako su i do sada po deželi pisali'; a da bi se vidjelo, koji su to 'nodari', pominje se na drugom mjestu: 'pred nas trih nodari: jednoga latinskoga, a drugoga nimškoga, a tretoga h r v a c k o g a'. Pred ovaka tri 'nodara' dakle donosiše, kako nam pripovieda razvod istranski od god. 1325, seljaci svoje stare isprave, da ih ovi, svaki svoj tekst, na glas čitaju; tako bjehu doneseni r a z v o d i od god. 1195, a pomenuti nodari pročitaše 'preda vsu tu gospodu, kako se u njih udžri'; na drugom mjestu pokazan je list od god. 1170, gdje se još dodaje, da su ga slušali 'vsa gospoda i d e ž e l a n i' i da su 'čtući ta list jedne i druge strane', razumije se svake u svojem jeziku, po njegovoj sadržini pokazivali prave 'razvodi i termeni'.«⁴

² V. Jagić, *Historija književnosti naroda hrvatskoga i srbskoga*, Knjiga prva, Staro doba, Zagreb 1967., str. 124.

³ V. Jagić, *Stari spomenici pisma i jezika jugo-zapadnih Slovjena od IX—XII. vieka od J. Sreznjevskoga*. S primjetbami i izpravci, *Književnik III/1867*, str. 131—139.

⁴ V. Jagić, *Historija*, str. 125.

Romantičarsko shvaćanje o samoniklosti starih pravnih instituta, a koji su se održali u narodu (tj. na selu) ovladalo je tada potpuno i mišljenjem V. Jagića, posebice pak i zato što je takvo shvaćanje bilo obračun s različitim stranim, nametnutim, autokratskim centralizmima. I u objektivnoznanstvenom raspravljanju mladoga Jagića osjeća se crta polemike, i neskriveno oduševljenje za staru seosku općinsku samoupravu: »Već iz listina dovoljno se osvjetljuje davnajše stanje naših obćina: razborit način pravnoga raspravljanja, krasno u narodnom duhu a opet juridičkom punoćom sastavljeno pripoviedanje stvari, te obilat i razgovietan jezik — to su liepa svojstva naših glagolskih listina, iz kojih još i danas crpemo neoborivo svjedoćanstvo, da je u ono rano doba bilo u našega naroda dovoljno zrelosti za mudru samoupravu, te puno blagosti i ćovjećnosti u presudjivanju javnih i privatnih odnošaja; da su njegovi familijarni i obćinski život resile još uvijek stare, svietu poznate krjeposti slovjenske.«⁵

Kulturološki (kulturno-historijski) pristup našim starim pravnim spomenicima ipak nije ono posljednje što je V. Jagić vidio u ovim tekstovima, jer su stilska (: stilistićka) svojstva pravnih spomenika, i isprava — listina, i općinskih zakonika i statuta naroćito oduševila Jagića: »U pripoviedanju vlada dramatska živost: nekoji su zakoni otegnuti u formu kratkieh pripoviedćica; one rijeći, koje tko komu progovara, obićno se navode upravnim govorom, u prvoj i drugoj osobi, kao n. pr. (...) 'ako bi tko rekao: brate, ja ti ću dati utakam zemlje, zamini se sa mnom', ili 'ima prizvati gospodara ter mu reći: gospodine, to je sve božje i tvoje'. Ovako se isto pripovieda i u listinah.«⁶

Zaključak je Vatroslava Jagića: »Ako oduzmemo ova svojstva, koja karakterišu stil juridićki, u ostalome se odlikuju naši statuti mnogimi vrlinama zdrava, jezgrovita jezika, pak za to i jesu znatni u historiji naše književnosti kao riedak primjer prave narodne proze, što je imamo iz toga vremena, prije 15. vieka, uza glagolske i nekoje ćirilske listine. Kako je ovdje ponajviše govor o životu seoskom, o radnji oko kuće, polja, vinograda, mlinova, oko marve i inoga dobitka, sve je to pripoviedano liepiem i bogatiem jezikom narodnim. te nosi tragova od mnogih narodnih obićaja.«⁷

⁵ V. Jagić, Historija, str. 126.

⁶ V. Jagić, Historija, str. 133.

⁷ V. Jagić, Historija, str. 134.

U kasnijim svojim raspravama o srednjovjekovnoj hrvatskoj (i srpskoj) književnosti, V. Jagić je svoje visoko shvaćanje o našim starim tekstovima ponovio, a posebice je svoje sudove zaokružio u *Povijesti hrvatske književnosti* B. Vodnika, kojoj je napisao uvodno poglavlje, naslovivši ga *Prvo doba*. No, tu je Jagić već malo modificirao svoje mišljenje o ispravama, »listinama«, jer da naše isprave nemaju onoga značenja za povijest (trebao je reći: za povijest feudalaca, upravo države!) kakvu imaju srpske i bosanske (usporedbe radi: u *Historiji književnosti naroda hrvatskoga i srpskoga*, str. 125: »Listine glagolske, izuzamši one, u kojih se nekoji pravni odnošaji razlažu, nijesu po svojoj sadržini onako obćenita značenja, kako ćirilске: bosanske, srbske, dubrovačke. Ali za historiju našega jezika jednako su važne, da s neke ruke još i važnije od ćirilskih, jer su pisane čistim narodnim jezikom i slogom, kako se govoraše u 13.—15. vieka po hrv. i dalm. primorju i ostrvih, za tiem u hrvatskoj Istri i Dalmaciji do Neretve.«). Citat u Vodnikovoj *Povijesti* naglašava više ulogu *pisma*, glagoljice, a zatim napisanoga: »Najveće svjedočanstvo velikoga značenja što ga je glagolica imala ne samo u crkvi već i u društvenom životu, barem jednoga dijela hrvatskoga naroda, pružaju mnogobrojne listine, pisane glagoljicom, a narodnim jezikom, što su se od česti u poznijim prepisima, od česti u izvornicima sačuvala počevši od XIII. stoljeća. Glagolske listine nemaju dakako onog značenja za hrvatsku historiju kao ćirilске za srpsku ili bosansku, jer se ponajviše tiču malih stvari, kao darova crkvama i manastirima, kupoprodajnih ustanova, sudskih presuda, oporuka i razvoda medja. Ipak se i u ovim malim izjavama općinskog i društvenog života tako srdačno ogleda narodni govor, originalna dikcija, da time postaju ove listine vrlo dragocjene. A gdje su se pojedini akti međusobnih odnosa u društvenom životu zapisivali narodnim jezikom i glagolskim pismom, ondje su se i poveće ustanove, obavezatne za čitavu jednu općinu ili više njih u nekoj autonomnoj vezi, dobivale oblik narodni u jeziku i pismu.«⁸

Ipak su srednjovjekovni hrvatski pravni spomenici, unatoč tako visokoj ocjeni V. Jagića, ostali izvan interesa naših literarnih historičara: ili upravo: literarni su historičari govoreći o ovim spomenicima isticali izvanknjiževne, društvenopovijesne, političke značaj-

⁸ B. Vodnik, *Povijest hrvatske književnosti*, knjiga I., Od humanizma do potkraj XVIII. stoljeća, S uvodom V. Jagića, o hrvatskoj glagolskoj književnosti, Zagreb 1913, str. 33.

ke ovih spomenika. Treba ipak spomenuti nastojanja Vladimira Mažuranića (1859—1928), autora *Prinosa za hrvatski pravno-povijesni rječnik* (1908—1922), koji je u raspravi *Hrvatski pravno-povijesni izvori i naša liepa književnost* upozorio na naše isprave, statute, običaje zabilježene pismom i narodnim jezikom koji da mogu poslužiti kao odlično vrelo za romanopisce i pripovjedače, i to ne samo svojom tematikom i sadržajem, nego često puta i svojim rječnikom kao vrelom inspiracije. Naravno da ovamo spadaju i listine koje su izdavali naši knezovi i kraljevi (osjećaj za pravnu povijest, za kontinuitet državnosti često je kod naših učenjaka istican i u vrlo ozbiljnim raspravama, kao izvjesni otpor stanju u kojem se tadašnja Hrvatska nalazila!). Dovoljno je za takvo shvaćanje citirati jedan odlomak ove Mažuranićeve radnje: »Pravni izvori takova plemena, u okolini takovoj, kojemu su tolike bure prohujale preko grobova djeđovskih, moraju svratiti na sebe posebnu pažnju. Navlastito ne može izbjeći pogledu slovjskih povjestnika i pravoslovaca prva pojava monarhističkih uredaba, s uredjenim dvorjanstvom u Hrvatskoj. Već od devetoga vieka nalazimo u latinskih listinah pobilježenu hrvatsku terminologiju dvorskih dostojanstava: djeda, dvornika, posteljnika, vinotoča, sokolara, vratara, stolnika, ubrusara, tepčija, volara, bravara, itd. — dašto uz konjušnika, magera (kuhara) itd. Pravni izvori naši odlični su već i po starini svojoj. Prva je isprava već iz polovice IX. vieka. Hrvatskim pučkim jezikom služe se pak i svjetske vlasti u XII. vieku, ako ne prije, dok je primjerice prva češki pisana listina, što je sačuvana, potekla iz god. 1370. U XIII. vieku postaje već zakon *vinodolski*.«⁹

Hrvatska povijest puna je zbivanja koja očekuju pisca, i u tome je jedan dio onoga što V. Mažuranić zove »liepom književnošću«: »Naša je pak hrvatska povjest u 'vladanju' (u posjedu, op. moja) hrvatskih pisaca.

Doista naš narod, i zemlja i događaji, i krvavi i slavni, zovu pjesnika, da okuša snagu svojih krila poletom s domaće grude.

I prošli vjekovi književne naše povjesti, a kamoli ne novije doba, puni su doista pokušaja obradbe povjestnih predmeta.«¹⁰

⁹ V. Mažuranić, *Hrvatski pravno-povijesni izvori i naša liepa književnost*, *Ljetopis Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti* 26/1912, str. 102—103.

¹⁰ V. Mažuranić, *Hrvatski pravno-povijesni izvori*, str. 114.

O »lijepoj književnosti« u onom smislu u kojem mi danas prihvaćamo, i u prvi mah pomišljamo, u tekstu V. Mažuranića nema govora, jer o literarno-estetskoj dostatnosti starih naših tekstova u samoj raspravi se uopće ne govori. Sam autor kao da uopće nije vidio neke samostalne vrednote tekstova koje je inače uzeo kao primjer za teze svoje rasprave.

Od Jagićeve ocjene iz 1867. i 1913. trebalo bi danas poći dalje: Jagić je u vrednovanju pravno-povijesnih spomenika bio osamljen, i nakon njega vrednovanje ovakvih tekstova ostalo je samo neispunjeni zadatak; a osim toga V. Jagić je na naše pravno-povijesne spomenike gledao tada prvenstveno kao na jezično-povijesne i društveno-povijesne spomenike koji su važni za uspostavljanje slike o općem nacionalnom i političkom razvoju našega naroda, a istom nakon toga su to spomenici pismenosti, odnosno književnosti. Jagiću su ovi spomenici govorili prvenstveno književnojezičnom strukturom. Njegovim učenicima i nastavljačima zanimljivost nekoga starijega spomenika pismenosti ili književnosti rasla je onoliko, koliko je narodni, pučki jezik prodirao u jezično tkivo teksta, a manje koliko je neki tekst književno živ i neposredan, i koliko odražava puninu života iz kojega je izrastao. Takvim su stavovima Jagićevi učenici zapravo napustili učitelja. Cjelokupnu znanstvenu problematiku oko ovih spomenika naši su literarni historičari prepustili pravnim historicima i proučavaocima povijesti jezika.

Građa koju treba proučavati

Premda su spomenici pravnoga života našega naroda u srednjem vijeku vrlo dugo u središtu pažnje naših pravnih historičara, i danas još postoji dostatan broj neriješenih pitanja koja zadiru u dubinu društvenoga uređenja starohrvatske plemenske (zadružne, seoske) zajednice. Zato smo i danas još slabo upoznati s korijenima pravnih običaja, normi i nazivlja u našim srednjovjekovnim spomenicima prava. Povijesno-pravni spomenici u kojima se ogledaju drevne pravne norme zaista su slabo proučeni. Pravni ih historičari bez pomoći filologa teško mogu riješiti, ali se ovi problemi ne mogu riješiti ni samo njihovom suradnjom: mnoga tamna područja ostaju za specijalna istraživanja slavista-tekstologa, proučavatelja starih tekstova, komparatista — i pravnih i literarnih.

Može se pretpostaviti da su pojedini instituti pravnoga života iz našega ranog srednjovjekovlja potekli jednako iz danas поблиže

nepoznatih pravnih instituta kakvi su postojali u hrvatskoj prvotnoj (plemenskoj ili seoskoj) zajednici s jedne strane, i iz normi kakve su postojale u bizantsko-dalmatinskim i istarskim gradovima-komunama s druge strane, dok su potpuno nepoznate norme koje je Metodije bio propisao za Moravsku svojim »Nomokanonom«. Mora se, naime, pretpostaviti da je Metodijeva knjiga ipak dospjela i na hrvatsko područje, jer o tome govori tzv. *Hrvatska kronika* (hrvatska redakcija Kronike popa Dukljanina): »Knjige ke pri Hrvatih ostaše, a zovu se Metodios«.

Pojedini pravni i društveno-pravni termini, posebice s izrazima vezanim za život u seoskoj (ratarskoj) sredini kao npr. *vrv*, *žrib*, *svadja*, *vražda*, *rota* jednaki su, osim toga, u našim starim spomenicima i u *Ruskoj pravdi*, te bi i to ukazivalo na neki zajednički izvor (vjerojatno pisani), a koji nije morao poteći isključivo iz jednakih društvenih odnosa, nego vjerojatnije iz danas pobliže nepoznatog zajedničkog pisanog vrela.

U nešto kasnijem srednjovjekovnom razdoblju skupljene su neke odredbe, prvenstveno crkvenopravnoga karaktera, iz nekoga danas još potanje nepoznatog vrela (zapadnoga, koliko se može zaključiti), i sačuvale su se u Petrisovu zborniku. Neke su odredbe iz toga *corpusa* vrlo stare, kako se dade zaključiti po razlikovanju slobodnih ljudi i robova, tako i po jeziku koji starinom (posebice u leksiku) ide vjerojatno u moravsko (ili možda: predmoravsko, starohrvatsko) razdoblje. Dovoljno je pogledati odredbe o ženidbi: »*Ne podobaet mužju podběgi svoee pustiti, ako prazdnica est. I dokle est ta živa, druge ne vziai. I ako hoćet inu poeti, da poimět nju!*« Među zaprekama za valjanu ženidbu navodi se npr. i ova: »*Est že iošće drugi blud ženitvi, to est plemenščini, egda ona mnit ego biti slobodna, i on est rab. Sa takoe blud tvorit, a potom razrušet ženitvu.*« Postoje odredbe i za ženidbu vojnika-plaćenika: »*Rab ako voin imat rabinju i obručena budět rabu drugoga gospodina, voin spametiv' se, ako hoćet morě razlučiti sego ot nee, a on vazmět' drugu, a ona drugoga.*«

Posebno su u Petrisovu zborniku interesantne odredbe protiv simonije: »*Ako gdogodě v ko ljubo město obran est, to rekuć v gospodstvo duhovno po šimonii, i on to vėdae v nem po šimonii, a tada se otvrzi togo gospodstva v kom est. I ako se otvrže togo stanija duhovnoga ko est priel po šimonii, tada biskup morě biti emu milosrd, ako ni sam v tom gresě. Da ako li biskup est pričestnik toi šimonii, a tada biskup ne morě emu v tom milosrd biti, takmo papa.*« U odredbama ima propisa i za vještice-vlhvice i za čarobnjake-bahor-

nike: »I ošće vsaki zlotvorac, kako sut vlhvičē i bahornici ili svarnici bezrēdnici sut i bēz vsakogo dobroga imēne, ni se pripustitē k brašancu, i ni k ni ednoi urēdbē crēkvēnoi dokle nisu od gospodina biskupa otrēšeni.«

U Petrisovu zborniku ima odredaba i o onima koji trguju s neprijateljima kršćanstva; svi takvi su prokleti: »I ošće vsi ti ki prodajut piću poganom kada su v nemiri s hrstjani ili im ki ljubo svēt daju proti hrstjanom svojim jalom, sami sobu ili družēmi na pogibēl svete zemle i hrstjan', ti vsi klēti sut. Ako v mirno vrēme k tim čto prodast oružie ili želēzo ili plavi ili lēs ki bi potrebam plavam ili golijam. Ako ti takovi na pokajanie pridut, tada im se zapovēi da vse ono dobitje dadē na otkuplenie uznim ili na pomoć vēri hrstjanske.«¹¹

Prvi hrvatski originalni spomenici prava jesu kneževske isprave: istina, prve naše isprave izdane od prvih hrvatskih knezova i kraljeva nisu se sačuvale u originalu, nego u kasnijim prijepisima, a mnoge su od njih i prepravljene (falsificirane), iako je ono što nas u njima najviše zanima — a to je uređenje prvobitne monarhijske vlasti u mladoj hrvatskoj državi — sačuvano i u kasnijim prijepisima i prepravinama. Sačuvana su osim toga i narodna imena kraljeva i kraljevskih dostojanstvenika i njihovih dvorskih službi. O tome je u već citiranoj radnji s neprikrivenim oduševljenjem i ponosom govorio i Vl. Mažuranić, nabrojivši desetak dostojanstava, ili upravo dostojanstvenika na hrvatskom kraljevskom dvoru.

I ove kneževske i kraljevske isprave, kao i ostali pravno-povijesni dokumenti na latinskom jeziku temeljni su izvori za poznavanje naše najstarije povijesti, ali u ovim tekstovima još nismo pokušali potražiti one elemente jezika (jezika kao organizacije, strukture) koji bi *nama*, kao predstavnicima hrvatskoga naroda, govorili i onim značenjima kojima pripadnicima drugih naroda ne trebaju, nužno, govoriti.

Uostalom, tek su se u naše vrijeme pokušale osluhnuti riječi Bašćanske ploče kao riječi izrečene u *svoje*, tj. davno i tamno vrijeme, i to izrečene ne samo kao svjedočanstvo o daru kralja Zvānimira,

¹¹ Citati iz različitih folija, ovdje se posebice ne navodi mjesto (stranica), a i napisani su ovi citati, kad i drugdje u raspravi, u modernijoj transkripciji (upravo pravopisu), da se jasnije uoče teze o kojima se govori.

nego prvenstveno kao svjedočanstvo strukturirane, po određenim zakonima poetskog (naravno: u svome vremenu) jezika, poetski zapisane riječi.

Naši paleografi, na temelju dosta oskudne i relativno loše tradirane diplomatske građe (latinske) teško da mogu stvoriti onakvu sliku o stilskim i govornim osobinama latinskim jezikom pisanih isprava, kao što je to slučaj s građom npr. iz papinske kancelarije. Kod nas se osim toga, i nije proučavala posebice prosodija starih isprava (historičaru je irelevantna uglavnom, važan mu je podatak i svjedoci, ili svjedočanstvo), iako je bio običaj da se stare isprave pišu svojevrsnom ritmičkom prozom, a ima slučajeva (posebice u germanskom i francuskom svijetu) i rimovane proze. Iako je jedan sloj takvoga sistema pisanja diplomatskih dokumenata polako nestajao, posebno nakon uspostavljanja službenoga formulara papinske kancelarije (tzv. *Liber diurnus*), nakon VII. st. ritmička proza je ponovno prisutna i u papinskim ispravama, a uklapa se i u specifične načine književnoga govora *cursusa*. A upravo nakon toga stoljeća pa do kraja XVI. st. kad prestaje i polako se gasi takav običaj, datiraju oni spomenici našega srednjega vijeka koji su za naše istraživanje interesantni. U takvom ozračju trebamo potražiti i otkrivati one osobine jezika i stila — *cursusa* — u tekstu Bašćanske ploče.¹²

Dok je *cursus* u kasnijem razdoblju obično vezan samo na završetak rečenice, naše starije isprave, tradirane ranijom živom praksom ritmičke proze cjelokupnu svoju jezičnu građu organiziraju u ritmičkim cjelinama. To vidimo i u jednoj od naših najstarijih sačuvanih isprava, u Povaljskoj listini, koje se prvi dio, iz 1184. nalazi uklopljen u tekst koji je napisan 1250., te oba ova teksta čine jedinstvenu diplomatsku i jezičnu cjelinu: u narativnom stilu jasno se osjećaju ritmičke kadence:

»Bi v dni kralja Beli, biskupa Mikuli
otokom hvarskim i bračkim Brečko knez,
a otokom Prvoš župan, sudja Dasjen, braščik Prvoslav.

¹² O *cursusu* usp. G. B e s c a p è, Compendio di diplomatica, Appunti dalle lezioni, Milano 1970., str. 32—33. O čitanju teksta Bašćanske ploče, osim problema čitljivosti ili čitkosti teksta postoje i interesantniji problemi *interpretacije* teksta. Moja interpretacija u Kritici 13/1970, str. 465, i interpretacija E. Hercigonje u studiji Hrvatska književnost srednjeg vijeka (do kraja 14. stoljeća) u Zborniku Zagrebačke slavističke škole I/ 1973., str. 54.

Ti vsi sut dediči vladan'ja otočskomu.
 I v ti dni bi Radko pop i koludr
 služe crkvi svetago Ioana v Pavlah.
 I bi plk brački i hvarski s knezem Brečkom na Bolu.
 I nače govoriti Radko kaluger:
 Kneže, i vsi vlasteli!
 Molstir svetago Ioana est velik bil prežde,
 kako vi vjeste,
 na je zapustel, i jego zemle.
 Tako jesam slišal da sije zemle
 ježe vi držite Po Koncu,
 kneže i župane,
 jesu bili preje svetago Ioana crekve.
 Molju vi, vlastele, da biste je dali crkve!
 I reče Brečko knez
 i Prvoš župan:
 Bude Bogu i svetomu Ioanu proščeni,
 kako su bili.«¹³

Listine, i na latinskom i na hrvatskom jeziku, mogu prerasti u potresna svjedočanstva o vremenu, posebice kad su ljudi koji traže pravdu i oni koju pravdu trebaju dijeliti pritisnuti između sile i nužde i kad je dolazilo do teških obračuna među zavađenim stranakama. Takvo stanje iznosi jedna isprava, pisana živim jezikom, neposrednim i zgusnutim izričajem, s nostalgijom za pravdom, a napisana je u Kasezima, u Lici 1513. godine. A osim svega: nepravdu nisu mogle spriječiti ni isprave (»listi«), ni suci, ni pristavi, a pisar sudačkoga stola može samo rezignirano utvrditi da je nepravda počinjena. Pripovijedanje teče kao u kakvoj pripovijesti:

1513. oktubra na dan 10, va vrime od polne.

Budući v Kasezih u Pavlena Prhočića za obedom, ondi pride Jurai Mišlenović kažeći niki list kralve svitlosti i govoreći da me niki ustavlja; a z druge strane, kažući list posljednji kraljev, Grga Surlić, i proseći da bi imel ekzaminati kraljev človik nike rotnike zvrhu razvraljenja nikihi hiž i malinov na nega plemenščini. (. . .)

¹³ Kao i u tekstu Petrisova zbornika, i u tekstu Povaljske listine slobodno se (s obzirom na pravopis) tretira sam tekst koji treba što jasnije, slobodnije govoriti o tezi koju iznosim.

I ondi počeše zvati špani sudce, i ondi rekoše sudci: »Sliši, pristave, da mi ne bismo simo prišli da bi ne bilo pene pod 100 dukatov od španov, zač nećemo van z našega suda. Ča smo sudili — sudimo!«

V tom špan poče govoriti: »Hod'te simo, sudci!« — i poče ih pripravljati. V tom rekoše sudci: »Dobro sliši, pristave i vi plemeniti ljudi kih je godi totu Bog prnesal: Ča smo sudili — sudismo, i ne paćamo se va tu vodu!« V tom toga idoše Mišljenovići i s ljudi i s španom na suplotje Grgino i njega bratje. I poča ih Grga ustavljeti s svojimi pravi, pored s bratju — pravi ke imaše od našega stola, i listi kralja Lauša i kraljice Marije — ke listi imaše od našega stola Višnjei pravdi.

I totu reče knez Juraj Mišljenović: »Ustrani su ti listi!«

I idoše špani i Mišljenović s junaci s oružjem k dvoru Grginu i njega bratje, i počaše Grgu ervati š njega bratju. Poća Grga govoriti s svoju bratju: »Pomagajte, plemeniti ljudi i pravdo! Ovo vidite da mi se nepravda čini. I vi vsi plemeniti ljudi, koga vas je Bog prnesel, gledajte!« I pri tom bihu plemeniti ljudi Mogorovići, Bužane i Lićane.

V tom toga idoše špani i s Mišljenovićem i s ljudi k obedu, i obedvavši zlizoš van, i poče špan ljudi pripravljati. I podriše oružje i pojdoše s ljudi i s Mišljenovićem h Grginu dvoru, i počaše ga ervati.

V tom toga poče Grga vapiti pomaganju s svoju bratju i s ženami.

V tom toga reče špan Grgi: »Mući! Oće ti sada doli glava pojti!«

Poče Grga vapiti: »Ako nas vsih ne pokoljete, nećete vlisti va v dvor, er mi prez zakona činite.«

I ondi smo vidili Grgu krvava i s bratju i s ženami. (. . .)

I na koncu, kao obično: pravda je nemoćna, ali konstatira učinjeni zločin:

I pošadši z rote, idosmo s kraljevim človikom zgora rečenim na malin ki se zove Povaljač, i vidismo da je vas razvaljen i razbrcan, pak pridوسmo v selo Humćane i ondi vidismo vse kuće Grgine sažgane i vse razvržene.¹⁴

Upravo ova isprava, a na nju je već upozorio V. Mažuranić u spomenutoj radnji, može poslužiti kao uzorak za literarnoteoretski problem: gdje prestaje dokumenat (interesantan historičaru društva,

¹⁴ Iz građe koju iz ostavštine prof. S. Ivšića priređujem za Acta Croatica; tekst je ranije objavljen i u Kukuljevićevoj zbirci.

prava, pravnih instituta) a počinje »lijepa književnost«, da ponovimo naslov V. Mažuranića. Ovu je naime ispravu V. Mažuranić popratio ovim tekstom, a koji ću navesti u cijelosti da bih pokazao kako je naše vrijeme osjetljivije za neke osobine pisanih dokumenata nego što je bilo prošlo vrijeme, čak i vrijeme romantizma:

»Kako je trudno ući u ideologiju ljudi onoga doba!

Po drevnih se običajih uvode, opeljavaju, pak navode, zavode, razvode kotari i medje, uvode vlastnici. Tu su ovodnici, ovodni kmeti, svjedoci, kršnjaci (krstnjaci), aldomašnici. Ljudi okoljušani pri tom su, kad je stvar sporna, vazda prisutni.

Kod uvoda dolazi do sile, odboja. Vlasti upravnoj i sudbenoj na čelu je župan. On kadšto pritište sudce, da postupaju proti zakonu.¹⁵ I nakon toga je kratak navod iz gore, u odlomcima, donesene isprave iz 1513. god. Za V. Mažuranića, kao historičara pravnih običaja, instituta, terminologije ova isprava kao dokumenat nesumnjive književno dostatne riječi nije bio primjetljiv. Ali nisu ga primijetili ni drugi nakon njega: proznih tekstova u našoj starijoj književnosti nema previše (ili: nisu se u dostatnom broju do sada objavljivali) pa nam i svaki dokumenat proznoga izričaja, u strukturama literarno dostatne riječi znači i otkriće i dobitak. Osim toga — ako se potrudimo misliti dosljedno: i kod ovakvih tekstova zaključujemo na *slijed*, jer oni nisu nastali bez sveze s tekstovima kojih danas nemamo, a koji su postojali, jer osjećaj (ili: osjet) za dovršeno u jeziku ima dug i trnovit put, i rađa se u trajnom iskušavanju jezičnih mogućnosti, i kod pojedinaca i kod povijesnih skupina, pa makar to bili notari ili pisari naših kraljevskih sudova.

Naši originalni (u smislu nastanka, tj. nisu se dosljedno ugledali u stvorene i postojeće predloške) pravno-povijesni spomenici: zakonici, statuti, razvodi, presude plemenskih sudova (tzv. kraljevski stolovi) jednako kao i isprave izdavane od pojedinaca ili skupnih tijela odražavaju običajno pravo kako je veoma dugo živjelo nezapisano u svijesti ljudi, posebice onih darovitijih i inteligentnijih članova seoske, plemenske ili gradske općine, kômunu, dok nisu kasnije školovani i pravno osposobljeni ljudi kodificirali pravne običaje u zakone i norme. Poznavaoi pravnih običaja bili su birani i u zbor javnih svjedoka, sudaca ili pristava, te se u nekim spomenicima nazivaju »dobri muži«, »pošteni i dobri muži«.

¹⁵ V. Mažuranić, Hrvatski pravno-povijesni izvori, str. 120.

Osim isprava (»listina«) pisanih glagoljskim i ćirilskim pismom, u našim primorskim gradovima zapisani su značajni spomenici našega starog prava: to su zakonici i statuti. Običajno pravo koje je živjelo u gradskoj ili seoskoj zajednici zapisivalo se u statute u času kad se dešavaju društvene i političke promjene, te je pisanim dokumentima trebalo štititi prava i povlastice zadruge, općine ili plemena, jer bi te povlastice u novim društvenim i političkim prilikama bile dokinute. Tako je nastao npr. naš najstariji zakon, *Zakon Vinodolski*, sastavljen 6. siječnja 1288. god., kad su do tada slobodne vinodolske (»krajinske«) općine — nastojale spasiti što god se više dalo svoju samoupravu koju su do tada uživale, a koja je opasno ugrožena kad je kralj Andrija II. te općine darovao krčkom knezu Vidu (osnivaču obitelji Frankopana) u feudalnu ovisnost. Zato *Vinodolski zakonik* prvenstveno kodificira kazneno pravo i obaveze prema novome gospodaru, knezu.

Stotinjak je godina od *Vinodolskoga zakona* mlađi *Krčki statut*, sastavljan u rasponu od 1362. do 1526. godine, kad je statut podnesen mletačkim vlastima na odobrenje, odnosno prihvaćanje statutarnih odredbi koje su se tijekom stoljeća unosile u *corpus* toga zakonika, upravo statuta. Obično se taj statut naziva i *Vrbnički* (trebalo bi: *Vrbanski*), iako je vrijedio na širem području otoka Krka.

Najinteresantniji je ipak u svom rodu spomenika *Poljički statut*, nastao u obliku koji je do nas došao god. 1444., kad su Poljica priznala vrhovnu vlast Mlečana, ali su pojedine odredbe *Poljičkog statuta* unesene i kasnije, sve do 17. st. Pisan je zapadnim tipom ćirilice, bosančicom, odnosno poljičicom. U *Poljičkom statutu* se narodni govor i folklorno stvaralaštvo najjače odražuju u formulacijama statutarnih odredbi, a pojedini se slučajevi rješavaju narodnom uzrečicom: »od neuzmožnoga nitkor nije dužan«, »nevolja nima zakona«, »ništar nije ča je vazda bilo«, »pravo je da svaki trud svoju plaću ima«, a zatim i takve formulacije kao što je slikovita poslovice: »svinja nosi dvoje oružje: kosu i motiku«. U jednom kasnijem članku kad se u Poljicama pojavljuju tzv. lige, kao društveni import iz Splita, izdana je zabrana o osnivanju tih liga ovako:

»Meju ine zakone poljičke Poljica uzakoniše i ustanoviše ovako i po ovi put, zašto se bihu zgodile meju Poljičani nike razlike deferencije i smutnje i svade meju ove ljude, ništo za nič, a ništo za krvi i kvistjune i skandale i nike lige i parti od mnozih do mnozih. I tako Poljica o ti dan zgora pisani budući u kupnu zboru, skladno i jedino učiniše i uzakoniše ovako i po ovi put: da prijaše i sjediniše

tvrdio i nepomčito na sklad i na mir i bractvo i jedinstvo, kako je igdar bilo, rekući ča je u stvar općenu, a svakomu pravda na mistu: svaki pitaj svoga po zakonu, kako je običaj i zakon. A ča je od ovogaj skandala ali koje razlike meterbe, da svaki ima s mirom i u miru svoje stvari činiti s pravdom i zakonom, da nima nitkor u Poljicijah činiti smetnju ali razvrhu ali koje lige voditi ali parte, s čega more u Poljicijah biti skandao ali koja smetnja ali svada ali pake koje panjke snositi nepodobne, ali koje sile ali novščine činiti pod zarok od vire gospočke i poljičke i pod izgubljen'je svega svoga dobra da mu se obrne u općinu gibuće, a plemenščina bližnjemu, a da mu se kuća užeže, a on da bude u bandu od glave.»¹⁶

Osim Vinodola i Krka, odnosno Vrbnika, i male Poljičke općine (popularno nazvane i Republike) svoje su statute, napisane hrvatskim jezikom, imali i neki manji istarski gradovi (raniji kašteli, kule): npr. Kastav iz 1490, sačuvan u latiničkom prijepisu, ali prvotno nastao na glagoljici, Veprinac iz 1507, koji je nastao na temelju starijih odredaba običajnoga prava, Mošćenice iz oko 1501, sačuvan na latinici, ali i on sastavljen prvobitno na glagoljici, i zatim Trsat sa statutom iz 1640. godine. Svoje statute, naravno na latinskom, odnosno talijanskom jeziku, imali su gotovo svi naši gradovi, od Poreča do Dubrovnika ili Budve, kako uz obalu, jednako tako i u unutrašnjosti.

Posebne su vrste pravni spomenici nazvani razvodi ili vodi, tj. dokumenti kojima se nekoga uvodi u posjed, odnosno kojim se razvodi, reambulira granica između posjeda pojedinaca ili općina, ili čak država. Najpoznatiji je i najopširniji takav dokumenat Istarski razvod, koji govori o reambulaciji komisije koja je — prema prijepisima — 1325. godine imala odrediti granice između oglejskoga patrijarha (»podreke«), pazinske knežije i mletačkih posjeda.

Razvodna isprava Istarskoga razvoda, kakva nam se sačuvala, jest *svod* sastavaka raznih razvoda, koji su nastajali u periodu od stotinu godina (1275—1375), a sastavljeni su tako da zaokružuju jedan teritorij, u vlasti pazinskoga kneza, prema drugim feudalnim i političkim gospodarima Istre. U obliku kakav je do nas došao nastao je prije 1395., tj. prije drugoga poznatoga razvoda, Razvoda između Mošćenica i Kožljaka. U Istarskom se razvodu ogleda dru-

¹⁶ Tekst Poljičkoga statuta prema preradbi Z. J u n k o v i ć a u Poljičkom zborniku, svezak prvi, Zagreb 1968, str. 32—103. I ovdje je pravopis pojednostavljen.

štveno uređenje seoskih općina (kòmunu), koje brane teritorij koji uživaju, a koji je nekojim političkim promjenama, ratovima i dogovorima feudalaca bio ugrožen, ili ga — da se to ne desi — treba ponovno utvrditi i odrediti stare granice, »termene i kunfine«.

Istarski razvod — ako ćemo vjerovati hrvatskom izvorniku — jer se samo hrvatski tekst, u kasnijim prijepisima, sačuvao, bio je napisan u tri jezika, a svaka je pojedina jezična redakcija vrijedila kao original. Tekst hrvatskoga originala, koji je sačuvan u dva kasnija prijepisa na glagoljici i u nekoliko prijevoda na latinski, odnosno talijanski jezik, u stvari je u izvjesnom smislu sažetak starijih razvoda, njihova stipalacija uz to. Bez obzira na neke mutne i nejasne pojedinosti, Istarski razvod dokazuje da je hrvatski jezik, uz latinski i njemački, u Istri u 13. st. i kasnije imao ravnopravan položaj u poslovima od zajedničkog interesa, te je upotrebljen u jednom međunarodnom diplomatskom dokumentu: razmeđivanju posjeda različitih feudalnih gospodara, koji su, osim toga, pripadali različitim političkim vrhovništvima.

Istarski razvod, od kada je objavljen u Kukuljevićevu *Arkivu*, 1852. god. (latinicom), a u priredbi Ante Starčevića, zaokupljao je pažnju historičara i pravnih historičara, oduševio je mladoga Jagića, ali je kasnije potpuno izbjegao pažnji proučavalaca hrvatske srednjovjekovne proze.

Tekst Istarskog razvoda natopljen je nesumnjivim literarnim sokovima: hrvatski je, naime, notar, sastavljajući odjelite razvode u smislenu geografsko-političku i sadržajnu cjelinu htio dati ne samo diplomatsku istinitost dokumenata koji su mu bili pri ruci, nego je želio stvoriti živ i zanimljiv literarni tekst. Zato je tekst ispod pera hrvatskoga notara izašao kao svojevrsna reportaža ili putopis sa reambulacije, razvoda »termena i kunfina«. Hrvatski notar je, dapače, cijelom dokumentu dao biljeg svoga pogleda na svijet: on je kao svećenik, kapelan i notar pazinskoga kneza, bolji i sretniji svijet vidio u svojevrsnom *simposionu*: zato njegovi razvodi počinju ili misom, ili sastankom pod ladonjom, ili pod smokvom, u miru i razgovoru i dogovoru. To ne znači da se razvodi tako nisu održavali, nego znači da je on to vidio *prije* svega ostaloga. Hrvatski notar i onda kad spor poprima oštriji tok, što se u tekstu često osjeća, smiruje duhove, uvodi dijaloge, pušta ljude da se dogovorom smire, da se međusobno savjetuju, i da tek onda donesu odluke koje su — naravno — uvijek na opće zadovoljstvo stranaka koje se spore. U tekstu Istarskoga razvoda proveden je mjestimično upravo živahan

dijalog, u rudimentarnom obliku ocrtana je i psihologija lica, pejisaž, dramatika zbivanja. Razmeđivanje je puno dramatike, u kojoj različite interese treba podrediti zajedničkom dobru, tj. životu u miru.

Zato i Istarski razvod, osim njegove pravne i diplomatske sadržine, važne za naše srednjovjekovlje, ima važnost zbog svojih nesumnjivih literarnih osobina. O tome će se, u drugoj studiji, više govoriti.

I u oporukama pojedinih naših građana i velikaša, pa čak i priprostih seljaka, zna se naći izraz dolutao iz tradiranih tekstova: ili iz nekog biblijskog teksta u vrlo slobodnoj interpretaciji ili iz tradicionalne, usmene književnosti, izraz ili uzrečica iz narodne pjesme ili poslovice. Naravno, ove oporuke pokazuju i svojim sadržajem bogato vrelo za poznavanje materijalne kulture, pa su po tome dragocjen izvor za poznavanje društvenoga i privrednoga života vremena u kojem su nastale. No one često i cjelokupnom svojom jezičnom postavom (strukturom) danas govore i kao književni, tj. estetski vrijedni tekstovi.

U jednoj takvoj oporuci koju je pisao lupoglavski plovnik Mihovil Sipa Jeleni, sestri kliškog kapetana i branitelja Petra Kružića, nalazimo riječi koje su u oporuku došle iz epskih pjesama (sintagme: jednu sablju okovanu, za konja vranoga), ali i bez ovakvih — iz konteksta otrgnutih riječi — ova oporuka svojim jezičnim izrazom govori, nama danas, kao književno oblikovani tekst: » . . . jošće dah popu Ivanu Bateloviću dvi kupi (s) zakrovci i jednu sablju okovanu; jošće prodah škofiju i konja i veruge male zlate i suknju belu na cvite zlate; jošće dah Klarici sukno črvljeno škrlatno i šubu lesičju, le škrlatnu; jošće jednu kupu (s) zakrovcem, jošće veruge turske srebrne i jedan prsten zlat i dukatov trideset; jošće jedan sag. Jošće dah Stepanu škofiju kako se udrži u taštamentu, i zastavi ju u mane Kopisičić Petar za dukatov sto; i tu istu škofiju držim za dlj moj, ki je meni dlžan Stepan sužnja pod dukatov sto, i za konja vranoga koga mu dah da na njem ide Kocjanaru, i ne dogna mi ga, nego ga posla domov, v Bihać.

. . . Jošće dah Bariši Kačiću sužnja pod trista dukatov, i rekoh mu vzeti od toga dukatov sto za glavu pokojnoga brata, ča ju prnese na Trsat . . .«¹⁷

¹⁷ Tekst S. Ivšića iz Narodne starine VII/1928 (br. 16), str. 10—11. kao i drugi tekstovi pravopisno je pojednostavljen.

Ovu je oporuku prvi izdao prof. Stjepan Ivšić, ali on u njoj nije vidio ni traga onim elementima koji nas diraju kao ljudsko svjedočanstvo o osobi bogatoj i osjetljivoj, ponosnoj i darežljivoj, ali i strogoj, koja se oporukom oprašta i od prošlosti i od blaga i od života. S. Ivšić je u ovoj oporuci vidio samo predmete koji imaju kulturno-historijsko značenje, kako je uostalom i naslovio drugi odsjek svoje radnje: *Kulturnohistorijsko značenje Jelenina »teštamenta«*, gdje on ovako govori: »Jelenin 'teštament' iznosim na svijet kao dragocjen prilog za kulturnu povijest. Ovaj nam 'teštament' otvara riznicu jedne naše gospođe iz prve polovine XVI. stoljeća, pa nam *našim* jezikom izbraja ruho, nakit, različite sprave i drugo. Po tome ovaj 'teštament' stoji bez premca«¹⁸ i zatim nabraja sve što se u oporuci spominje od predmeta i stvari koje gospođa Jelena ostavlja, ne zaboravljajući spomenuti i one predmete kojima značenja nije znao: »Tu je i hotaz od srebra, tilac srebrn i zaletavac biseran, ali pravoga značenja tim riječima ne znam.«¹⁹

Za istraživanje književnoga izraza u ovakvim spomenicima, a koji jednom kad su nastali zaista nisu bili namijenjeni literaturi, važni su elementi koji govore samostalno (bez posebnih emocionalnih, naših današnjih, veza s pojedinim osobama, krajevima ili, posebno označenim u našoj svijesti, vremenima) svojim jezičnim, stilematiskim izrazom. Ali mi zaista ne moramo unaprijed izbrisati iz svojega osjećaja (i etičkog osjeta) i one elemente koji posebice ovakva djela izdvajaju kao nama bliska zbog, izvanliterarnih, izvanjezičnih kategorija.

Pri ispitivanju lingvostilističkih osobina ovakvih starih tekstova nije nam važno ni koliko su elementi govornoga (»narodnoga«) jezika prodirali u jezičnu strukturu ovakvih literarno netradiranih tekstova, nego koliko su oni u tim tekstovima u funkciji književnoga, estetskoga izraza. Pravna materija mogla je biti izražena odmjerenim, jednoznačnim i škrtim izrazom (kao npr. u *Vinodolskom zakonu*), ili u slobodnijim stilističkim obratima, gdje riječi dobivaju nove podtekstove i bivaju obogaćene novim slojevima ljudskoga sadržaja, vezujući se na tradiciju usmenoga stvaralaštva (*Poljički statut*, npr.) ili pak potpuno preoblikovati materiju pravnoga sadržaja da ona govori onoliko koliko je notar (pisar) htio ili želio, jer građu

¹⁸ S. Ivšić, Hrvatski glagolski »teštament« Jelene, sestre Petra Kružića, iz godine 1541., Narodna starina VII/1928 (br. 16), str. 5—12, citat na str. 8.

¹⁹ S. Ivšić, Hrvatski glagolski »teštament«, str. 8.

koju mu je bila dostupna raspoređuje po svojim shvaćanjima, željama i pogledima na svijet, a to se desilo sa *Istarskim razvodom*, zaista odličnim spomenikom u skupini pravnih naših spomenika.

U tri opširna spomenika hrvatskoga srednjovjekovnoga prava — u *Povaljskoj listini*, u *Poljičkom statutu* i u *Istarskom razvodu* — možda više nego u drugim pravnim spomenicima nastalim na našem području — odlike nesputanoga, živoga jezika (i narodnog *govorenja*; ne: govora) dolaze i u zapisu (tekstu) do punoga izražaja. Ova tri spomenika i starinom i tradicijom najčvršće se vezuju za stare samorodne institucije hrvatskoga nacionalnoga prava a jezikom i izrazom najviše se približavaju umjetnički oblikovanoj, stvaralačkoj riječi.

Zusammenfassung

AUS DER PROBLEMATIK DER ERFORSCHUNG KROATISCHER JURIDISCHEN DENKMÄLER ALS DENKMÄLER DES SPRACHLICHEN AUSDRUCKS

Juridische Denkmäler waren die ersten vollständig edierten Texte, die bei uns zur Zeit des Erwachens des Nationalbewusstseins unter den Kroaten, um die Mitte des XIX. Jahrhunderts, veröffentlicht wurden. Damals lenkten sie Aufmerksamkeit auf sich nicht nur wegen ihrer juridischen, geschichtlichen und urkundlichen Bedeutung, sondern auch als Zeugnisse sprachlichen Ausdrucks. Der junge Jagić schätzte den literarischen Wert solcher Dokumente entschieden hoch ein. In der Folgerzeit wurden aber die juridischen Denkmäler ausschliesslich als juridisch-geschichtliche und gesellschaftspolitische Forschungsquellen ausgewertet. Während sich die Literaturgeschichte im XIX. Jhd. vor allem bemühte, die Entwicklung des Nationalbewusstseins zu veranschaulichen, drang in der späteren Zeit das Interesse für die Entwicklung einzelner Literaturgattungen stärker in Vordergrund, wobei man die juridischen Denkmäler als literarisch uninteressant einstuft und folglich ausser Acht liess. Einer solchen Mentalität, die sich bis in die neueste Zeit hinein fortgesetzt hat, ist auch das klassische Werk Kombols über die kroatische Literaturgeschichte entsprungen.

Und dennoch ordnen sich unsere juridische Denkmäler, angefangen von der Bašćanska ploča (Die Urkunde-Tafel von Baška) über Gesetzbücher und Statuten (z. B. die Statuten von Vinodol und von Poljica) bis hin zu den testamentarischen Verfügungen und ähnlichen privatrechtlichen Urkunden, in die literarische Überlieferung der künstlerisch gestalteten Wortes ein. Besonders gilt dies aber für die drei bedeutendsten Schriftdenkmäler juridischen Inhalts: Povaljska listina (die Urkunde von Povelja), die Statuten von Poljica und den Razvod Istarski (die Istrische Grenzbestimmung). In diesen Denkmälern, sowie in diplomatischen Materialien, ja sogar in Testamenten, begegnen wir einem literarisch reifen Ausdruck, so dass es gerechtfertigt erscheint, sie auch als Literaturdenkmäler, d.h. als Sprachdenkmäler mit literarisch-ästhetischen Ausdrucksmerkmalen, zu erforschen.